

THE AMBIGUITY IN HOW POWER IS TRANSFERRED FROM KAY-KĀVUS TO KAY-KHOSROW

MOSTAFA SAADAT^{ORCID}

Professor, Department of Biology, School of Science, Shiraz University, Shiraz, Iran. saadat@shirazu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received 11 Aug 2025 Revision 11 Oct 2026 Accepted 25 Feb 2026 Published online 5 May 2026 https://heroic.lu.ac.ir/article_734783.html Keywords: Kiani's king, Epic literature, Shahnameh, Kay-Kāvus, Kay-Khosrow.	This study aims to identify a clear instance of non-peaceful power transition in Iran's history (specifically during the Kayanian era) by drawing on evidence from the Shahnameh and other authoritative historical texts. The goal is to challenge the idealized narrative of a smooth and peaceful succession. The research adopts a text-based historical analysis approach. It compares the accounts found in Ferdowsi's Shahnameh with older sources, such as Dinavari's Akhbar al-Taval, while also considering the broader intellectual and social contexts of the time—particularly the influence of the Shu'ubiyya movement. Evidence relating to the king's (Kay Kavus) behavior, the role of warriors (especially Rostam), and the succession process of Kay Khosrow has been collected and analyzed. The findings reveal several unprecedented actions that point to a collapse of royal authority. These include Rostam openly insulting the king and killing his wife (Sudabeh) without any reaction from Kay Kavus, as well as Rostam—not the king—issuing the order to attack Turan and sending the spoils of war to Zabolestan. Such events indicate that power had effectively left the court. Furthermore, the ambiguity and contradictions in the sources regarding Kay Kavus's fate—ranging from voluntary abdication to deposition and imprisonment—alongside Dinavari's explicit report that he was imprisoned for the rest of his life, strongly suggest that a non-peaceful transfer of power did take place. It appears that the narrators, influenced by the Shu'ubiyya movement, deliberately reshaped the events into a peaceful narrative. Their aim was likely to present Kay Khosrow as an ideal, powerful, and successful Iranian ruler—a model of superior Persian governance—by smoothing over the more problematic aspects of how he came to power.
Cite this article: Saadat, M., (2026). The ambiguity in how power is transferred from Kay-Kāvus to Kay-Khosrow, <i>Journal of Heroic Literature</i>, 3(5), pp: 89-111.	
© 2026 "Authors retain the copyright and full publishing rights" 10.22034/heroic.2026.3.5.05	
Publisher: Lorestan University	

Introduction

In Iranian history, when a king died, many people from the royal family or powerful families would usually claim the throne. This led to fights and instability. You can even see memories of these conflicts in old folk tales. The national epics, like the Shahnameh, are considered a kind of history of the people in eastern Iran.

In the historical part of the Shahnameh (after Alexander's invasion), there are stories of claimants fighting for the throne. But in the legendary and heroic parts, except for the story of Salm, Tur, and Iraj, there are almost no reports of such fights for power. This is strange because it does not match the real history of Iran.

Only one study has shown that the transfer of power from Goshtasp to Bahman was not peaceful. This article looks at another example of a non-peaceful transfer of power that happened several centuries earlier: the transfer from King Kay-Kavus to Kay-Khosrow.

The main questions of this research are: 1) Are there signs of a non-peaceful transfer of power in the story of Kay-Kavus and Kay-Khosrow? 2) How can these signs be recognized and interpreted in the hidden layers of Ferdowsi's story? 3) What factors made Ferdowsi (or his sources) hide or soften the political violence in this succession?

Method

This research uses a qualitative method based on content analysis of texts. The main text studied is the story of Kay-Kavus and Kay-Khosrow in Ferdowsi's Shahnameh, along with other related historical and epic sources. The methods used are "social semiotics" and "critical discourse analysis" to find hidden signs of power struggle. Data was collected from libraries and then analyzed.

Results

The findings show several signs of a non-peaceful transfer of power:

1. Killing of Sudabeh: After Siavash (Kay-Khosrow's father) is killed, Rostom goes to the palace, insults King Kay-Kavus, and kills his wife Sudabeh in front of him. The king does not react at all. This is a huge insult to the king's authority.
2. Strong Protest by Rostom: Rostom strongly criticizes the king, blaming him for Siavash's death because of his bad judgment and being under Sudabeh's influence. Kay-Kavus only cries and says nothing in response. No other noble or warrior defends the king.
3. Rostom's Independent Actions: Rostom orders the first attack on Turan to avenge Siavash without waiting for the king's order. He stays in Turan for seven years, acting like a king. When he returns, he sends all the war spoils to his own land (Zabol), not to the king.
4. Interference in Choosing the Successor: Two great warriors, Goudarz and Toos, start a fight over who should be the next king (Kay-Khosrow or Fariborz). They do not ask the king's opinion first. Kay-Kavus is forced to set up a test to solve their conflict, showing he is no longer in control.
5. Strong Role of Rostom's Family: Rostom and his family control all major events after Siavash's death. In one Kurdish story, Zal (Rostom's father) even sits on the king's throne temporarily. In a popular tale (toumar), Zal and Rostom put the crown on Kay-Khosrow's head themselves.
6. Confusion about Kay Kavus's Fate: Different sources give different endings for Kay-Kavus. Some say he stepped down willingly. Others say he died naturally. But an old source (Dinavari) clearly says he was removed from power and imprisoned until he died. Another source says Iran was without a king for three years. This confusion suggests the truth was hidden.
7. Role of the Shu'ubiyya Movement: The Shu'ubiyya was a cultural movement of non-Arab Muslims, mostly Iranians, who wanted to show the greatness of pre-Islamic Iran. To create a perfect, heroic image of Iranian kings like Kay-Khosrow, they likely softened or removed the violent parts of the story, like the forced removal of Kay-Kavus.

دانشگاه لوسان

Conclusions

The evidence shows that the transfer of power from Kay-Kavus to Kay-Khosrow was not peaceful. After the tragic killing of Siavash, which happened because of the king's weakness and bad decisions, the king's authority completely collapsed. Powerful warriors like Rostom humiliated the king, killed his wife, and made key decisions. The king became helpless. The confusion in the historical sources about how Kay-Kavus died, and the actions of the Shu'ubiyya movement to create a clean, heroic story, both point to one fact: Kay-Kavus was likely removed from power, imprisoned, or possibly killed. This event follows the common pattern in Iranian history where a weak king loses power through force, not peacefully.

تحلیل انتقال قدرت از کی کاوس به کی خسرو

مصطفی سعادت^{1b}

استاد بخش زیست‌شناسی دانشکده علوم، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. saadat@shirazu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	هدف اصلی این نوشته، نشان دادن نمونه‌ای از انتقال غیرمسلط‌آمیز قدرت در تاریخ ایران (دوران کیانیان) با تکیه بر شواهد موجود در شاهنامه و متون معتبر تاریخی است تا مشخص شود که چگونه می‌توان روایت آرمانی شده از جانشینی مسالمت‌آمیز را به چالش کشید. پژوهش حاضر با روش تحلیل تاریخی متن محور و با مقایسه گزارش‌های شاهنامه فردوسی با متون کهن تری چون اخبار الطوال دینوری و نیز با در نظر گرفتن زمینه‌های فکری اجتماعی مانند جریان شعوبه انجام گرفته است. شواهد مرتبط با رفتارهای شاه (کی کاوس)، نقش پهلوانان (به ویژه رستم) و روند جانشینی کی خسرو، گردآوری و تحلیل شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که رفتارهای بی‌سابقه‌ای مانند توهین آشکار رستم به شاه و کشتن همسرش (سودابه) بدون واکنش کی کاوس، صدور فرمان حمله به توران توسط رستم (نه شاه) و ارسال غنایم به زابلستان، حاکی از خروج قدرت از دربار و سقوط اقتدار کی کاوس است. همچنین، ابهام و تناقض منابع درباره سرانجام کی کاوس (از کناره‌گیری داوطلبانه تا خلع و زندانی شدن) و گزارش صریح دینوری مبنی بر زندانی شدن او تا پایان عمر، حاکی از وقوع یک انتقال غیرمسلط‌آمیز قدرت است. به نظر می‌رسد روایتگران تحت تأثیر جریان شعوبه، این واقعه را به گونه‌ای مسالمت‌آمیز بازنویسی کرده‌اند تا کی خسرو را به‌عنوان الگوی حکمرانی برتر ایرانی معرفی کنند.
تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۱۹ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۶ انتشان: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵	
https://heroic.lru.ac.ir/article_734733.html	
کلیدواژه‌ها: شاهان کیانی، ادب حماسی، شاهنامه، کی کاوس، کی خسرو، سیاوش.	

استناد: سعادت، مصطفی. (۱۴۰۴)، تحلیل انتقال قدرت از کی کاوس به کی خسرو، دوفصلنامه ادبیات پهلوانی، ۳ (۵)، ۸۹-۱۱۱.

۱. مقدمه

جامعه ایران در طول دوران تاریخی خود، بارها شاهد انتقال قدرت از شاهی به شاهی دیگر بوده و در اکثر موارد، جامعه دستخوش تحولات شده و تنش‌های ریز و درشتی رخ داده است. معمولاً پس از مرگ هر شاهی، از میان شاهزادگان، صاحب‌منصبان و کسانی که در خود و ایل و تبارشان توانایی کسب قدرت و رسیدن به تاج و تخت می‌دیدند، مدعیانی قد علم می‌کردند (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۱). مدعیان شاهی تن به تنازع می‌دادند و پس از مدتی کشمکش کفه ترازو به نفع یکی سنگینی کرده و سایرین کنار گذاشته می‌شدند. این داستان با مرگ او تکرار می‌شد. در برخی مواقع به جان شاه سوء قصد یا پنهانی علیه او توطئه می‌شد تا او را از اریکه قدرت به زیر کشند. این رخدادها بر روح و روان ایرانی تا بدان حد تأثیر گذاشته است که خاطره کشمکش‌ها و درگیری‌ها را حتی در افسانه‌های عامیانه نیز می‌توان دید (سعادت، ۱۳۹۸: ۱۷۰-۱۴۹).

داستان‌های حماسه ملی را می‌توان تاریخ ایرانیانی دانست که در شرق ایران می‌زیستند (کریستن‌سن، ۱۳۹۳: ۳-۶). با استفاده از داده‌های داستان‌های حماسه ملی و گزارش‌هایی که در منابعی که توسط ایرانیان نوشته شده است، زمان زیست زرتشت، پیامبر ایرانی، برآورد شده که با برآوردهای متکی بر اطلاعات زبان‌شناختی مطابقت بسیار بالایی دارد (سعادت، ۱۳۹۹ الف: ۱۰۳-۹۱). در قسمت تاریخی شاهنامه (پس از حمله اسکندر) همچون تاریخ، سخن از درگیری مدعیان تاج و تخت شده است. سوال این است که آیا در قسمت داستانی و حماسی شاهنامه نیز ردپای چنین تنش‌ها و درگیری‌ها وجود دارد یا خیر؟

سلم و تور که پسران فریدون هستند با ایرج برادر کوچکتر خود به مخالفت برمی‌خیزند و او را می‌کشند و از آن پس، یکپارچگی ایران از دست می‌رود و تا سده‌ها درگیری بین طرفداران ایرج و تور که به ترتیب ایرانی و تورانی نامیده شدند، ادامه می‌یابد. پس از به شاهی رسیدن منوچهر تا هنگام حمله اسکندر به ایران، که مقطعی بسیار طولانی است، به رغم وجود تفاوت در میان ایرانیان، درگیری برای رسیدن به قدرت و تخت شاهی، گزارش نشده و این سازگار با واقعیت‌های تاریخی ایران نیست.

تنها یک پژوهش‌نشان داده است که در انتقال قدرت از گشتاسب به بهمن، ابهاماتی وجود دارد. همین ابهامات دلالت بر این دارد که به شاهی رسیدن بهمن فرزند اسفندیار، مسالمت‌آمیز نبوده و احتمالاً بهمن در برکناری پدر بزرگش از قدرت دست داشته است (سعادت، ۱۳۹۹ ب: ۷۶-۶۳). جالب اینکه، این رخداد در آستانه ورود به بخش تاریخی است. در این نوشته به نمونه دیگری از انتقال قدرت پرداخته می‌شود که به طور مسالمت‌آمیز رخ نداده و چند سده پیش از رخداد پیش گفته بوده است و آن انتقال قدرت از کی کاوس به کی خسرو می‌باشد.

۱-۱. بیان مسأله و سؤالات پژوهش

با توجه به اینکه در تاریخ ایران، کشمکش بر سر قدرت و انتقال غیرمسالمت‌آمیز تاج و تخت امری نسبتاً رایج بوده است، این پرسش مطرح می‌شود که چرا در قسمت حماسی شاهنامه به جز انتقال قدرت از گشتاسب به بهمن که آن هم با مقایسه و تحلیل متون، می‌توان متوجه جانشینی غیرمسالمت‌آمیز شد، گزارشی از چنین

درگیری‌هایی دیده نمی‌شود؟ به نظر می‌رسد در لابه‌لای روایت‌های حماسی، نشانه‌هایی از تنش قدرت وجود دارد که تاکنون به درستی تحلیل نشده است. در این پژوهش، انتقال قدرت از کی کاوس به کی خسرو به عنوان نمونه‌ای از جانشینی غیرمسالمت‌آمیز بررسی می‌گردد. سؤالات اصلی پژوهش عبارتند از:

- آیا در داستان کی کاوس و کی خسرو در شاهنامه و سایر متونی که به موضوع شروع شاهی کی خسرو پرداخته‌اند، نشانه‌هایی از انتقال غیرمسالمت‌آمیز قدرت وجود دارد؟
- این نشانه‌ها چگونه در لایه‌های پنهان روایت فردوسی قابل بازشناسی و تفسیر است؟
- چه عواملی باعث شده که فردوسی (یا منابع پیش از او) خشونت سیاسی در جانشینی کی خسرو را پوشیده یا تلطیف کرده باشد؟

۱-۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش تحلیل محتوای متون انجام می‌شود. جامعه مورد مطالعه، داستان پادشاهی کی کاوس و کی خسرو در شاهنامه فردوسی (تصحیح خالقی مطلق) و سایر متونی که به موضوع مورد بحث پرداخته‌اند، می‌باشد. برای دستیابی به لایه‌های پنهان روایت، از روش «نشانه‌شناسی اجتماعی» و «تحلیل گفتمان انتقادی» استفاده می‌گردد تا ضمن شناسایی مؤلفه‌های تنازع قدرت، نحوه بازنمایی آن توسط فردوسی بررسی شود. داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری شده و مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

۱-۳. پیشینه پژوهش

شماری از پژوهشگران، با منظر خاصی به موضوع حکومت و قدرت در شاهنامه پرداخته‌اند؛ برای نمونه، در مقاله «مشروعیت از دیدگاه فردوسی (کسب قدرت شاهان ایران باستان به روایت شاهنامه)» (رستگار، ۱۳۸۴)، ساختار کلی حکومت مورد بررسی قرار گرفته و پژوهشگر با ترسیم تطوّر جوامع بشری و حکومت‌های پادشاهی بر پایه روایات شاهنامه، به انواع حکومت و معیارهای مشروعیت آن از دیدگاه فردوسی پرداخته است. همچنین در مقاله «ساختار منسجم آغاز حکومت در شاهنامه فردوسی» (امامی، ۱۳۹۶)، با این فرض که آغاز حکومت‌ها در شاهنامه دارای ساختاری یکپارچه و یکسان است، به بررسی و تطبیق دوره‌های پادشاهی پرداخته شده است. در مقاله «تأملی بر ساختار قدرت در شاهنامه فردوسی، علیه اقتدارگرایی» (انصاری لاری، ۱۳۹۹)، ساختار قدرت در شاهنامه و ارتباط آن با اقتدارگرایی مورد بررسی قرار گرفته است. و بالاخره در مقاله «نقش وراثت در تعیین جانشینان پادشاهان در شاهنامه» (خیرآبادی و همکاران، ۱۴۰۰)، نقش وراثت در تعیین جانشین شاهان مورد بررسی قرار گرفته است. با این حال، در هیچ‌کدام از این مقالات به طور مشخص به موضوع انتقال غیرمسالمت‌آمیز قدرت در شاهنامه پرداخته نشده است.

۲. داستان سیاوش

شرح زندگی و مرگ «سیاوش» و حوادث پس از آن در شاهنامه فردوسی و *غرر السیر* ثعالبی با تفصیل زیاد و در بسیاری از منابع دیگر نیز به اختصار روایت شده است. فصل مشترک تمامی یا اکثریت قریب به اتفاق روایت‌ها، اینست که کی کاوس، فرزندش سیاوش را که مادری تورانی تبار دارد، به رستم می‌سپارد تا به او

آداب رزم و بزم بیاموزد. سیاوش پس از دیدن آموزش‌های لازم نزد پدر باز می‌گردد. کی کاوس و درباریان، مقدمش را گرامی می‌دارند. سودابه، نامادری سیاوش، با دیدن او دل از دست می‌دهد و درصدد ایجاد رابطه عاشقانه با او برمی‌آید. رابطه‌ای که سیاوش از آن بیزار می‌گردد. سودابه نزد شوهر از سیاوش بدگویی می‌کند و بدو تهمت خیانت و تجاوز می‌زند. کار به آزمون گذر از آتش می‌کشد که نتیجه‌اش سربلندی سیاوش است. سیاوش که خود را از توطئه‌های سودابه در امان نمی‌بیند، از فرصتی که حمله تورانیان به ایران فراهم می‌آورد استفاده کرده و از پدر اجازه حضور در جنگ می‌گیرد تا از دربار و فضای توطئه‌آلود آن به دور باشد. رفتارهای نابخردانه و شخصیت متزلزل کی کاوس سیر حوادث را به گونه‌ای رقم می‌زند که سیاوش راهی و چاره‌ای جز پناهندگی به توران نمی‌یابد.

در توران، افراسیاب و پیران ویسه مقدم سیاوش را گرامی می‌دارند. پس از چندی سیاوش با دختر افراسیاب ازدواج می‌کند. اما زمانی نمی‌گذرد که گرسیوز، برادر افراسیاب، موفق می‌شود که رابطه پدر زن و داماد را نسبت به هم به گونه‌ای دگرگون کند که افراسیاب دستور کشتن سیاوش را صادر کند. در این هنگام دختر افراسیاب که به همسری سیاوش درآمده، باردار است و با چاره اندیشی پیران، این دختر و جنینی که در رحم دارد، از مرگ رهایی می‌یابد. خبر کشته شدن غریبانه و مظلومانه سیاوش پس از چندی به ایران می‌رسد و موجی از عزاداری جامعه ایران را فرامی‌گیرد.

سیاوش برای ایرانیان، انسانی آرمانی است که جان را فدای ارزش‌های والای اخلاقی کرده است. داستان سیاوش را از پای تا سر فراخوانی به آزادی دانسته‌اند (رحیمی، ۱۳۷۱: ۱۸۱). از همین روست که ایرانیان هر ساله عزای او را گرامی می‌داشتند تا ارزش‌هایی که سیاوش در راه آن جان داده، در جامعه زنده بماند. سوگ سیاوش در طی سده‌های بسیار در ایران برگزار می‌شده است. در بخارا تا سده پنجم هجری برای سیاوش مراسم بزرگداشت برگزار می‌شده است (رک. نرشخی، ۱۳۶۳: ۲۳ و ۳۳). رگه‌هایی از سوگ سیاوش به امروز نیز رسیده است (رک. دانشور، ۱۳۹۷: ۲۷۳).

گسترده‌گی حزن و اندوهی که با کشته شدن سیاوش، جامعه ایرانی را فرا می‌گیرد از جمله رخدادهای بسیار کم سابقه در ایران است و بدون تردید در جامعه پیرامون علل وقوع حادثه گفت‌وگو صورت می‌گرفته است. در این گفت‌وگوها مردم و همچنین بزرگان قوم به بررسی نقش افراد در این رخداد می‌پرداخته‌اند. توده مردم از کم و کیف و جزئیات توطئه‌گری سودابه و نقش او در این حادثه، اطلاعات زیادی نداشتند. بعید نیست که توده مردم، افراسیاب و تورانیان را تنها گناه کاران حادثه می‌پنداشتند اما بزرگان قوم، از کارهای سودابه آگاهی داشتند و علاوه بر آن، کی کاوس را نیز می‌شناختند. آنان، کی کاوس را شخصی سطحی‌اندیش، خودبرتربین و به دور از خرد می‌دانستند. آنان آگاه بودند که شاه تا چه اندازه تحت تأثیر سودابه است و از آن گذشته می‌دانستند که کی کاوس در کارهایش، عاقبت‌اندیش نیست. آنان به خوبی به تأثیر شخصیت سودابه و کی کاوس در وقوع حادثه تلخ کشته شدن سیاوش آگاه بودند و سودابه، کی کاوس، گرسیوز و افراسیاب را نقش آفرینان اصلی در کشته شدن سیاوش می‌دانستند.

۳. عاقبت گرسیوز، افراسیاب و سودابه، سه نقش آفرین اصلی کشته شدن سیاوش

اما عاقبت افرادی که نقش آفرینان اصلی کشته شدن سیاوش هستند، چگونه رقم خورده است؟ در تمام منابع ذکر شده که گرسیوز در جنگ‌های کین‌خواهی به رهبری کی خسرو، کشته می‌شود و با کشته شدن افراسیاب این جنگ‌ها نیز به پایان می‌رسد. همچنین در بسیاری از منابع، روایت شده است که رستم، پس از آگاهی از کشته شدن سیاوش، به حرم شاه می‌رود و سودابه را با شمشیر می‌کشد (رک. مسعودی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۲۲؛ میرخواند، ۱۳۷۵، ج ۱: ۱۲۵؛ ثعالبی مرغنی، ۱۳۷۲: ۱۴۰؛ مجمل‌التواریخ و القصص، ۱۳۸۹: ۴۶؛ مستوفی، ۱۳۸۱: ۸۸؛ قزوینی، ۱۳۸۶: ۵۳). همچنین در برخی از منابع به عاقبت کار سودابه اشاره نشده است (رک. بلعمی، ۱۳۵۳، ج ۱: ۵۹۸؛ مسکویه، ۱۳۸۹، ج ۱: ۶۸؛ طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲۳؛ ابن‌اثیر، ۱۳۷۴، ج ۱: ۲۸۱؛ ابن‌بلخی، ۱۳۷۴: ۱۳۰-۱۲۹؛ گردیزی، ۱۳۸۴: ۷۶-۷۵؛ بیضاوی، ۱۳۸۱: ۲۴).

۴. عاقبت کی کاوس، در هاله‌ای از ابهام

در اخبار الطوال روایت شده است که «مردم فارس هنگامی که کی کاوس ستمگری و سرکشی و جسارت نسبت به خدا را آشکار ساخت، او را ناستوده دانستند و درباره خلع او از پادشاهی رایزنی کردند... و کی کاوس را خلع کردند و آن پسر را کی خسرو نامیدند و بر تخت نشاندند و فرمان بردارش شدند و او دستور داد پدربزرگش را زندانی کردند و تا هنگام مرگ در زندان بود» (دینوری، ۱۳۹۵: ۳۸). در روایتی کُردی گرچه علت مرگ با تردید بیان شده، اما به صراحت سخن از مردن کی کاوس به میان آمده است. در این روایت آمده است که «در این ایام کی کاوس از ترس رستم آن شیر روز نبرد، فوت کرد. یا از داغ کشته شدن فرزندش سیاوش توسط شاه بی‌بنیاد افراسیاب دق کرد و یا از ترس رستم جان داد. کسی ندانست چگونه فوت کرد و از این دنیای روشن سر به خاک سپرد» (الماس‌خان کندوله‌ای، ۱۳۹۶: ۲۰۰).

در یکی از طومارهای نقالی پس از اینکه خیر کشته شدن سیاوش را به زال و رستم می‌دهند، رستم لشکری دوازده هزار نفری آماده می‌کند و آنگاه روی به فرامرز کرده و می‌گوید: «ای فرزند، لشکر را بردار به کنار جیحون رو آنجا قرارگیر تا من خود را به فارس رسانم، اول کاووس تنک‌مغز را بکشم بعد از آن سودابه نابکار را به قتل برسانم» (آیدنلو، ۱۳۹۱: ۵۲۳). در ادامه آمده است که رستم پس از ورود به کاخ و بی‌اعتنایی به شاه، با ورود به حرمسرای شاه، سودابه را می‌کشد، در همانجا دفن می‌کند و سپس به سوی توران می‌رود (همان: ۵۲۳). بنابراین ظاهراً رستم از کشتن شاه صرف نظر کرده است.

در نظام‌التواریخ نوشته شده که «کیخسرو بن سیاوش چون بدین جانب آمد کیکاوس بغایت پیر بود و عاجز، پادشاهی بدو باز گذاشت و او بر تخت نشست و همگان را به عاطفت و عدل وعده داد» (بیضاوی، ۱۳۸۱: ۲۴). در زین‌الخبار نیز کی کاوس پس از رسیدن فرزند سیاوش به ایران، تاج شاهی را بر سر او می‌گذارد (گردیزی، ۱۳۸۴: ۷۶). در این خصوص ثعالبی می‌نویسد: «کیکاوس سالخورده شده بود و نشان ناتوانی در چشم و گوشش آشکار گشته بود. با این همه به بزرگداشت کیخسرو از جای برخاست و او را نماز برد و بر تخت زرین نشاند و افسر شاهی به او بخشید و از حال و سفرش پرسید و گیو را برای کار نیکی که انجام داده بود، ستایش کرد

و فرمود تا کلید انبارها و گنج‌ها را به کی خسرو بسپارند و همه سران و سپاهیان از او فرمان ببرند و رای او را بپذیرند» (ثعالبی مرغنی، ۱۳۷۲: ۱۴۴). بناکتی نیز روایتی مشابه دارد (بناکتی، ۱۳۴۸: ۳۲). فردوسی (۱۳۹۸، ج ۱: ۴۵۰)، طبری (۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲۶)، ابن بلخی (۱۳۷۴: ۱۳۳) و *مجم‌التواریخ* (۱۳۸۹: ۴۷) انتقال قدرت از نیا به نیره را در زمان حیات نیا ذکر کرده‌اند. در *شاهنامه* (۱۳۹۸، ج ۲: ۸۸۶-۸۸۵) و *مجم‌التواریخ* (۱۳۸۹: ۲۴)، پس از اتمام جنگ‌های کین‌خواهی، کی کاوس می‌میرد و هنگامی که سال‌های شاهی کی خسرو به شصت می‌رسد، از قدرت کناره‌گیری می‌کند. بنابراین، کی خسرو پس از مردن کی کاوس کار مهم و شاخصی انجام نمی‌دهد. در *همایون‌نامه* خیلی خلاصه ماجرای کشته شدن سیاوش و سرانجام کی کاوس ذکر شده است:

سیاوش فرزند آن شاه بود	جوان بخت را عمر، کوتاه بود
ز دست زن بی وفا جان پاک	به روز جوانی فرو شد بخاک
پدر در فراق پسر جان بداد	ورا داد گردون گردان به باد
زگیتی همه نام بد بُرد مُرد	سرانجام با نام بد مُرد مُرد

(زجاجی، ۱۳۸۳، ج ۲: ۹۸۱)

در این روایت نیز مشخص است که کی کاوس پس از کشته شدن سیاوش مرده است اما مشخص نیست که مرگ کی کاوس چه مدت پس از کشته شدن سیاوش رخ داده است. البته به صراحت گفته شده که سرانجام کی کاوس با بدنامی بوده است. آیا این بدنامی دلالت بر گناهکاری وی در مرگ سیاوس دارد یا اینکه در هنگامی که در حسیض ذلت بوده است، می‌میرد. ابن اثیر (۱۳۷۴، ج ۱: ۲۸۶-۲۸۴) می‌نویسد که پس از درگذشت کی کاوس، کی خسرو به شاهی می‌رسد و بعد جنگ‌های کین‌خواهی رخ می‌دهد. مسکویه (۱۳۸۹، ج ۱: ۷۴)، بلعمی (۱۳۵۳: ۶۱۷-۶۱۸)، بیضاوی (۱۳۸۲: ۲۴)، گردیزی (۱۳۸۴: ۷۶)، ابن بلخی (۱۳۷۴: ۱۳۳) و قزوینی (۱۳۸۶: ۵۳) به مرگ کی کاوس اشاره‌ای نکرده‌اند. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود سرانجام کی کاوس در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. پیش از این نشان داده شده که انتقال قدرت از گشتاسب به بهمن، انتقالی مسالمت‌آمیز نبوده است (رک. سعادت، ۱۳۹۹: ۶۳-۷۶). ممکن است که انتقال قدرت از کی کاوس به کی خسرو نیز مثال دیگری از انتقال غیرمسالمت‌آمیز قدرت در سلسله شاهان کیانی باشد.

۵. روشن شدن سرانجام کی کاوس

دقت در حوادث پس از کشته شدن سیاوش نشان می‌دهد که برخی از حوادث در داستان‌های حماسه ملی بی‌سابقه بوده است. برای روشن شدن سرانجام کی کاوس توجه به نکات زیر حائز کمال اهمیت است:

۵-۱. کشته شدن سودابه

روایت‌های متعددی در دست است که سودابه توسط رستم و در اعتراض به کردارهای نادرست او و سهمی که در سرنوشت سیاوش داشته، کشته می‌شود. فردوسی چنین روایت می‌کند:

تهمت‌ن برفت از بر تخت اوئی سوی کان سوداوه بنهاد روی

ز پرده به گیسوش بیرون کشید
ز تخت بزرگیش در خون کشید
به خنجر به دو نیم کردش به راه
نجمبید بر تخت کاوس شاه
(فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۴۰۵)

ادای احترام به اعضای خانواده و منسوبین هر شخص و حفظ حریم خانوادگی او، نشان دهنده موقعیت آن فرد نزد دیگران است. بدیهی است که اگر آن شخص پادشاه باشد حفظ حرمت منسوبین به او از زن و فرزند گرفته تا بستگان دورتر، اهمیت بیشتری خواهد داشت. در شماری از منابع به موضوع کشته شدن سودابه پرداخته نشده است (رک. طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲۴-۴۲۱؛ ابن اثیر، ۱۳۷۴، ج ۱: ۲۸۱-۲۸۰) اما در منابعی که به این ماجرا اشاره شده، مشابهت زیادی بین آنها به چشم می خورد. جالب اینکه در منابعی که این ماجرا را گزارش کرده اند، آمده است که کی کاوس در مقابل هتک حرمت همسرش و کشته شدن وی، سخنی نمی گوید، اعتراضی نمی کند و کوچکترین دفاعی از همسرش نمی کند.

۵-۲. اعتراض شدید رستم به کی کاوس

هنگامی که رستم به کاخ کی کاوس می رسد و شاه را می بیند، زبان به شماتت او می گشاید. فردوسی چنین روایت می کند:

چن آمد بر تخت کاوس کی
بدو گفت: خوی بد ای شهریار
تو را مهر سوداوه و بدخوی
کنون آشکارا ببینی همی
از اندیشه ی خرد شاه سترگ
کسی کو بود مهتر انجمن
ز شاهان کسی چون سیاوش نبود
دریغ آن بر و بازو و یال اوی!
دریغ آن بر و بروزبالای اوی!
چو در بزم بودی، بهاران بدی!
کنون من دل و مغز تا زنده ام
همه جنگ با چشم گریان کنم!
سرش بود پر خاک و پر خاک پی
پراگندی و تخمت آمد به بار
ز سر برگرفت افسر خسروی
که بر موج دریا نشینی همی
نماند روان بی زیان بزرگ
کفن بهتر او را ز فرمان زن ...
چن او راد و آزاد و خامش نبود
دریغ آن بر و چنگ و کویال اوی!
رکیب و خم خسروی پای اوی!
به رزم، افسر نامداران بدی!
بر این کین از آتش آگنده ام!
جهان چون دل خویش بریان کنم!
(فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۴۰۵-۴۰۴)

و عکس العمل کی کاوس چنین است:

نگه کرد کاوس در چهر اوی
ندادی ایچ پاسخ مر او را ز شرم
چنان اشک خونین و آن مهر اوی
فرو ریخت از دیده خوناب گرم
(فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۴۰۵)

در این باره ثعالبی نیز می‌نویسد: «رستم را دردی جانکاه گرفت که او را از پای افکند به گونه‌ای که توانست سواره به نزد کی کاوس بیاید. ناگزیر پیاده و سر و پای برهنه و گریان بر شاه درآمد و گفت: شاه، آن روز خطا کردی که فرزند بی‌مانندت را آواره ساختی و او را ناگزیر کردی که به دشمن پناه ببرد تا زمین را از خونش سیراب کردند. اینک از مرگ او پشت ما شکست و کارها نابسامان گردید. همه این گرفتاری‌ها پیامد همدمی تو با سودابه و چشم‌پوشی تو از تبهکاری آن جادوی پتیاره است» (ثعالبی مرغنی، ۱۳۷۲: ۱۴۰). ثعالبی پس از گزارش سخنان درست و به جای رستم که خیلی درشت، تند و خشم‌آلود می‌باشد، چنین ادامه می‌دهد: «پس بی‌درنگ به کاخ زنان درآمد و گیسوی سودابه را گرفت و او را کشان کشان تا جایگاه آورد و همانجا در پیش شوهر او را کشت. کیکاوس هیچ دم نزد و خوار و زبون بر جای نشست» (ثعالبی مرغنی، ۱۳۷۲: ۱۴۰). لازم به توضیح نیست که چنین برخوردی نه با شاه، که با افراد عادی جامعه نیز بسیار دور از انتظار است.

در طومارهای نقلی، برخورد رستم با شاه شدیدتر روایت شده است: «زال و رستم به آه و ناله به فارس آمدند و به بارگاه کاووس آمدند و رستم گفت: اگر تاج و تخت دامنگیر من نبود، ترا با تخت به چهار پاره می‌کردم که از برای خاطر زنی او را به کشتن دادی. پس از روی قهر متوجه حرم شد و گیسوی سودابه را گرفته و او را سر از تن جدا کرد و بیرون آمد و لشکر جمع کرد و متوجه توران شدند» (افشاری و مداینی، ۱۳۷۷: ۲۲۱). در طومار جامع نقلی تجری نیز رستم عبارت بسیار مشابهی را به کی کاوس می‌گوید (نایگلی، ۱۳۹۷: ۲۸۰).

در روایتی کردی، کی کاوس در خواب می‌بیند که سیاوش کشته شده است. توصیف حالت شاه پس از خواب دیدن بسیار جالب است: «در دم لرزید و از خواب بیدار شد و گفت: شاه افراسیاب فرزندم را کشت. فرزندم به دست کافر بی‌دین کشته شد و در بین عامه مردم دوران بدنام شدیم. تا هنگامی که این دنیای فانی پابرجاست نسل کیانی بدنام شد. فرزندم با خشم و ستم کشته شد و حالا رستم را چه جواب دهم؟ از دست رستم آن بیربی‌باک و بی‌اندیش چه کنم که به جای خون سهراب، فرزندم را به او دادم» (الماس خان کندوله‌ای، ۱۳۹۶: ۱۷۹-۱۷۸). در ادامه روایت آمده است که: «رستم داغدار با فرزندان و شیران زابل وارد شهر شدند. کی کاووس بسیار ترسید و لرزید و مانند شاخه نازکی مقابل شدت آب در حال تکان خوردن بود. با خودش می‌گفت: رستم غضبناک است و از روی زمین سرنگونم می‌کند. آهش سرد است از داغ سهراب و از داغ سیاوش درونش پر از درد می‌باشد» (همان: ۱۹۰).

شایان ذکر است که پیش از این نیز رستم و کی کاوس با یکدیگر درگیری لفظی داشته‌اند. هنگامی که سهراب به ایران حمله می‌کند، کی کاوس، گیو را نزد رستم می‌فرستد و او را برای جنگیدن با سهراب فرا می‌خواند. رستم پس از دریافت پیام پادشاه، به جای اینکه زود نزد شاه برود، حرکت را چند روزی به تأخیر می‌اندازد. کی کاوس که از تأخیر رستم رنجیده خاطر شده است، به رستم پرخاش می‌کند. رستم نیز متقابلاً به پرخاش‌گری می‌پردازد و محضر شاه را با حالت قهرآمیز ترک می‌کند. بزرگانی که شاهد ماجرا بودند، وساطت می‌کنند و آن دو را با هم آشتی می‌دهند و رستم رهسپار میدان نبرد می‌شود (فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۲۷۷-۲۷۴).

نکته‌ای که در جریان حوادث پس از کشته شدن سیاوش رخ داده و بیش از نفس پرخاش و شماتت و بی‌اعتنایی و قتل همسر کی کاوس اهمیت دارد، این است که نه تنها شاه تندگویی‌های رستم را پاسخ نمی‌دهد، بلکه روایت شده که:

نگه کرد کاوس در چهر اوی چنان اشک خونین و آن مهر اوی،
ندادی ایچ پاسخ مر او را ز شرم فرو ریخت از دیده خوناب گرم
(همان: ۴۰۵)

آری کی کاوس همچون فردی ضعیف، در مانده و بیچاره گریه می‌کند و عجیب‌تر اینکه از بزرگان، امرا و پهلوانان نیز شخصی، نه در هنگام درگیری و نه پس از آن، عکس‌العملی از خود بروز نمی‌دهد.

۵-۳. اولین حمله ایرانیان به توران پس از کشته شدن سیاوش

در داستان‌های حماسه ملی، فرماندهان جزء اجازه داشته‌اند تا در مقابل اقدامات، تهدیدات و تعرضات مرزی دشمن، به دفاع برخیزند؛ مثلاً هنگامی که سهراب به ایران حمله می‌کند، پهلوانان حاضر در پاسگاه‌های مرزی، با وی درگیر می‌شوند. پس از اینکه سهراب به دژ سفید می‌رسد، هجیر به مقابله برمی‌خیزد ولی تاب مقاومت نمی‌آورد و به اسارت درمی‌آید و آنگاه گردآفرید به رزم سهراب می‌رود اما وی نیز توان مقابله با سهراب ندارد و به دژ بازمی‌گردد. در این هنگام گزدهم نامه‌ای به کی کاوس می‌نویسد و حمله و نتیجه کارهای انجام شده را به شاه اطلاع می‌دهد (همان: ۲۷۳-۲۶۷). نه تنها پهلوانان حاضر در پاسگاه‌های مرزی، حتی فرماندهان ارشد نظامی نیز اجازه حمله مستقیم و ابتدایی به توران را نداشتند. دستور چنین حمله‌ای باید از سوی شاه ایران صادر می‌شده است.

کی خسرو بیشترین دستور حمله به توران را صادر کرده و هربار توسط فرماندهان ارشد در جریان کم و کیف کارها قرار می‌گرفته است و اگر فرمانده‌ای از دستورات وی تخطی می‌کرد، شاه او را عزل و حتی حبس می‌کرد؛ مثلاً کی خسرو، توس را به دلیل تخلف از دستور، از فرماندهی لشکر معزول و زندانی می‌کند (همان: ۴۹۹-۵۰۰).

بنابه روایت فردوسی (همان: ۴۰۷-۴۰۶) و سایرین (نایگلی، ۱۳۹۷: ۲۷۸؛ افشاری و مدائنی، ۱۳۷۷: ۲۲۱؛ آیدنلو، ۱۳۹۱: ۵۲۳؛ قزوینی، ۱۳۸۶: ۵۳؛ مستوفی، ۱۳۸۱: ۸۸؛ مجمل‌التواریخ و القصص، ۱۳۸۹: ۴۶؛ ثعالبی مرغنی، ۱۳۷۲: ۱۴۲؛ مسعودی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۲۲)، ایرانیان پس از اطلاع از کشته شدن سیاوش، به توران یورش می‌برند. جالب اینکه دستور این حمله را رستم صادر می‌کند. البته در شمار اندکی از منابع مانند تاریخ طبری (۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲۳)، کامل (ابن اثیر، ۱۳۷۴، ج ۱: ۲۸۱) و روضه الصفا (میرخواند، ۱۳۷۵، ج ۱: ۱۲۶)، دستور حمله به توران را کی کاوس صادر می‌کند. شایان ذکر است که در تمام این روایت‌ها در این یورش، نه تنها شاه هیچ نقشی بر عهده ندارد، بلکه نامی نیز از او نیست، حتی گزارش فتح و پیروزی نیز به او داده نمی‌شود.

بنابه گزارش فردوسی، رستم سال‌ها در توران می‌ماند و سپس به ایران بازمی‌گردد. بازگشت وی چنین توصیف شده است:

تهمت‌ن چو بشنید، شرم آمدش به رفتن یکی رای گرم آمدش

نگه کرد از اسپان به هر سو گله
 غلام و پرستندگان ده هزار
 همان نافه‌ی مشک و موی سمور
 به موی و به بوی و به دیبای زر
 زگسترده‌ی‌ها و از بیش و کم
 ز گنج و سلیح و ز تاج و ز تخت
 ز توران سوی زاولستان شدند
 که بودند بر دشت توران یله،
 بیاورد پیوسته‌ی شهریار،
 ز باز سپید و ز کیمال بور،
 شد آراسته پشت پیلان نر،
 ز پوشیدنی‌ها و گنج درم،
 بد ایران کشیدند بر بسته رخت
 به نزدیک فرخنده‌دستان شدند
 (فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۴۱۹)

هنگامی که رستم به کشور بازمی‌گردد، بر خلاف رسم معمول، به جای اینکه غنایم را نزد شاه بفرستد، روانه زابل می‌کند. ثعالبی مرغنی (۱۳۷۲: ۱۴۳) و روایت کردی (الماس‌خان کندوله‌ای، ۱۳۹۶: ۲۰۰) نیز چنین حکایت کرده‌اند. گویا که ایران، شاه ندارد.

۴-۵. دخالت دو پهلوان بزرگ ایران در انتخاب جانشین کی کاوس

در حماسه ملی، معمولاً هر شاهی شخصاً تصمیم می‌گیرد که چه کسی جانشین او شود و سپس او را به دیگران معرفی می‌کند؛ مثلاً کی قباد، کی کاوس (فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۱۹۸) و کی خسرو، لهراسب (همان، ج ۲: ۹۰۷-۹۰۶) را به جانشینی خود انتخاب و معرفی می‌کنند. در شماری از منابع نوشته شده که کی کاوس از شاهی کناره‌گیری می‌کند و نبیره را بر تخت شاهی می‌نشانند (رک. ثعالبی مرغنی، ۱۳۷۲: ۱۴۹؛ طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲۶؛ بناکتی، ۱۳۴۸: ۳۲؛ بلعمی، ۱۳۵۳، ج ۱: ۵۹۹؛ ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۱۳۳؛ گردیزی، ۱۳۸۴: ۷۶؛ بیضاوی، ۱۳۸۱: ۲۴). اما از شمار دیگری از منابع چنین استنباط می‌شود که روال جانشینی کی خسرو با رسم معمول متفاوت بوده است. در شاهنامه (فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۴۴۴-۴۴۲) و برخی دیگر از منابع (مجمّل التواریخ و القصص، ۱۳۸۹: ۴۷؛ مستوفی، ۱۳۸۱: ۸۹؛ قزوینی، ۱۳۸۶: ۵۴-۵۳) آمده است که پس از اینکه گیو موفق می‌شود که کی خسرو و مادرش را به ایران بیاورد، دو تن از بزرگترین سرداران ایران در اقدامی بی‌سابقه، افرادی را برای جانشینی کی کاوس نامزد می‌کنند و به حمایت از او می‌پردازند. گودرز که پسرش توانسته است، کی خسرو را به ایران بیاورد، استدلال می‌کند که چون خسرو فرزند سیاوش و دارنده فره شاهی است، شایستگی‌های لازم را برای شاه شدن دارد. توس، نبیره منوچهر شاه، که جز رستم کس دیگری را همسنگ خود نمی‌شناسد، از این کار به شدت ناراحت است و مخالفتش را چنین اظهار می‌کند:

نباشم بدین کار همداستان
 جهاندار کز تخم افراسیاب
 نخواهیم شاه از نژاد پشنگ
 تو این رنج‌هایی که بردی برست
 کسی کو بود شهریار زمین
 ز خسرو مزن پیش من داستان!
 نشانیم، بخت اندر آید به خواب
 فسیله نه خرم بود با پلنگ!
 که خسرو جوان است و گنداورست
 هنر باید و گوهر و فر و دین

فریبرز فرزند کاوس شاه سزاوارتر کس به تخت و کلاه!
به هر سوز دشمن ندارد نژاد همش فر و برزست و هم نام و داد!
(فردوسی، ۱۳۹۸، ج ۱: ۴۴۴-۴۴۳)

توس معتقد است تا زمانی که پسر کی کاوس هست، تاج و تخت نباید به نیره وی برسد و فریبرز را شایسته شاهی می‌داند. گودرز و توس هر کدام بر رای خود پافشاری می‌کنند و اندک‌اندک کار به جمع‌آوری لشکر می‌کشد. چیزی نمانده که این اختلاف به درگیری و جنگ داخلی و کشت و کشتار برسد. توس که نگران وضعیت به وجود آمده است، پیکی را نزد کی کاوس گسیل می‌کند تا شاه تدبیری بیندیشد. کی کاوس پیشنهاد می‌کند که هر کدام از این دو تن که دژ بهمن را فتح کند، شایسته شاهی است (همان: ۴۴۶-۴۴۵). بنابراین مشخص می‌شود تلاش‌های توس و گودرز بدون اطلاع شاه بوده و آن دو نه تنها در امری دخالت کرده‌اند که مربوط به آنان نبوده، بلکه نظر شاه را نیز جویا نشده بودند. این ماجرا در طومارهای نقلی نیز روایت شده است (رک. نایگلی، ۱۳۹۷: ۲۸۱؛ آیدنلو، ۱۳۹۱: ۵۳۶). در طوماری آمده است که پس از آمدن خسرو به ایران، در دربار یک هفته مجلس بزم بر پا می‌شود و آنگاه «امرا گفتگو نمودند از بهر پادشاهی و سخن گودرز به توس بد آمد، گفت چه معنی دارد؟ کس را که همچون فریبرز فرزند بود، بر نیره پادشاهی لایق نیست و این گفتگو در میان دلاوران بود. کاووس گفت شما با همدیگر عداوت کردن چه معنی دارد؟ و سخن مراقبول کنید. امرا گفتند قبول کردیم. پس کاووس گفت در آذربایجان قلعه هست که...» (آیدنلو، ۱۳۹۱: ۵۳۶). روایت از این جهت شگفت‌انگیز است که بزرگانی از امرا در حضور کی کاوس پیرامون موضوعی که مربوط به آنان نبوده با یکدیگر مجادله می‌کنند، بدون اینکه نظر شاه که در جلسه حاضر است را جویا شده باشند. از این عجیب‌تر، روایت روضه الصفا است که کی کاوس می‌خواسته، تدبیر کارهای مملکت را به دست کی خسرو بسپارد که با مخالفت توس مواجه می‌شود. هنگامی که شاه چنین می‌بیند، پیشنهاد می‌کند که از بین فریبرز و کی خسرو هر کدام که توانستند دژ بهمن را فتح کنند، سزاوار شاهی خواهند بود (میرخواند، ۱۳۷۵، ج ۱: ۱۲۷-۱۲۶).

۵-۵. حضور پررنگ رستم و خاندانش در حوادث پس از کشته شدن سیاوش

از کشته شدن سیاوش تا بر تخت نشستن کی خسرو، خاندان رستم در خلق حوادث حضوری بسیار پررنگ و تأثیرگذار دارند. رستم پس از آگاهی از کشته شدن سیاوش، گفته است که کی کاوس را خواهد کشت، هر چند پس از رسیدن به دربار، ظاهراً از شاه کشتی درمی‌گذرد اما با شاه به طور بی‌سابقه‌ای تندی و پرخاش می‌کند و همسر او را می‌کشد؛ رستم پس از آن به سوگ می‌نشیند و بزرگان نزد وی می‌روند و فقدان سیاوش را به او تسلیت و تعزیت می‌گویند و پس از سوگواری فرمان حمله به توران زمین را صادر می‌کند؛ رستم در توران، مدت هفت سال را با اقتدار شاهی می‌کند و پس از آن به منظور حفظ ایران از گزند یورش غافل‌گیر کننده دشمن، به ایران باز می‌گردد و غنایم جنگی را به محل حکمرانی خاندان خود می‌فرستد. این حوادث در ذهن چنین القا می‌کند که بر ایران شاهی حکمرانی نمی‌کرده و حکومت در دست رستم یا خاندان وی بوده است.

در روایت کُردی پس از اینکه وضعیت نابه‌سامان ایران را توصیف می‌کند، ادامه می‌دهد که: «در آخر حاکمان جور و جفا کشیده به حضور سام رفتند. گفتند: ای زال زر، امان و فریاد، آگاه باش که همه خاک ایران بر باد رفت. هر محلی که قدرت و توانایی ندارد مال و اموالش را به غارت می‌برند. ای زال بی‌نظیر اختیار با شماست بیاید و به داد مردم فقیر برسد. زال زر چگونگی خبر را شنید و دود سیاهی از سرش برخاست. زال بی‌درنگ به فرزندانش فرمان داد که سمت پایتخت ایران راهی شوند. زال زر به روی تخت کی کاوس شاه نشست و تاج کیانی بر سر نهاد» (الماس خان کندوله‌ای، ۱۳۹۶: ۲۰۱).

در طوماری نقالی روایت شده است که هنگامی که رستم پس از هفت سال پادشاهی در توران به کشور بازمی‌گردد و در حضور پدرش و پهلوانان چین می‌گوید: «ای دلاوران! ایران بی‌صاحبست و کسی نیست که دعوی کین سیاوخش نماید؛ می‌گویند از تخم سیاوخش پسری در توران است، کاری بکنید که آن را به ایران بیاوریم و بر تخت بنشانیم» (افشاری و مدائینی، ۱۳۷۷: ۲۲۳). در تمامی منابع، «گیو» رهسپار توران می‌شود تا فرزند سیاوش را بیابد و او را به همراه مادرش به ایران بیاورد. گیو فرزند «گودرز» و داماد رستم (همسر بانو گشسب) است. در ادامه همین طومار آمده است که پس از رسیدن کی خسرو به ایران، «به اعزاز هرچه تمامتر او را به شهر در آوردند و ساعت نیک کردند، زال و رستم آن را بر تخت بنشانیدند و تاج شاهی بر سرش نهادند و همه مبارکباد گفتند» (افشاری و مدائینی، ۱۳۷۷: ۲۲۴). روایت مشابهی نیز در رستم‌نامه نقالان آمده است (یاحق‌ی و ماه‌وان، ۱۳۹۸: ۲۳۳-۲۳۲). این نیز، نشانی دیگر از حضور پررنگ خاندان رستم در ماجراهای پس از سیاوش تا نشستن کی خسرو بر تخت شاهی است.

کی کاوس کینه‌توز بوده است. کینه‌توزی وی به خوبی و به وضوح از ندادن نوشدارو به رستم پس از زخمی شدن سهراب آشکار است. البته وی از رستم احساس امنیت نیز نمی‌کرده و نگران بوده است که شاید روزی رستم برای براندازی او تلاش بکند. این که آیا این احساس، واقعی بوده یا زایده توهم توطئه بوده، موضوع قابل جست‌وجویی است. در روایت کُردی، کی کاوس پس از خواب دیدن کشته شدن سیاوش، نگران از خواب بیدار می‌شود و با خود به گونه‌ای سخن می‌گوید (الماس خان کندوله‌ای، ۱۳۹۶: ۱۷۹-۱۷۸) که نشان دهنده ترس زیاد وی از عکس‌العمل بسیار تند رستم و تیره و تار بودن رابطه این دو با یکدیگر است.

آیا واقعا امکان نداشته که در فضای بسیار ملتهب پس از کشته شدن سیاوش، به کی کاوس آسیبی وارد شده باشد. مگر از سخنان رستم چنین بر نمی‌آید که کی کاوس در کشته شدن سیاوش اگر بیش از سودابه گناه کار نبوده، گناه کمتری نداشته است. از این گذشته در *فارسنامه* آمده است که «کی کاوس چون خبر حادثه سیاوش شنید، جزع بسیار کرد و گفت سیاوش روحانی را من کشتم نه افراسیاب» (ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۱۳۰-۱۲۹). آیا امکان ندارد که رستم خشمگین، کی کاوس را از شاهی خلع و زندانی کرده باشد، یا او را نیز همزمان با سودابه گناه کار نبوده، کی کاوس توسط رستم یا با رضایت او از شاهی برکنار و زندانی شده باشد. حبس، بی‌حرمتی و بی‌اعتنایی امرا و پهلوانان نسبت به او که شخصیتی بلندپرواز و خودبرتربین دارد، می‌تواند باعث به وجود آمدن ناراحتی شدید روحی و روانی شده باشد که در پایان با مرگ کی کاوس خاتمه یافته باشد.

۵-۶. جنگ قدرت پس از کشته شدن سیاوش

در بهمن نامه پیرامون حوادث این دوران چنین نوشته شده است:

چو کاوس کی کرد فرمان دیو	تبه شد بر او راه کیهان خدیو ...
ز هر کشوری باز برخاست جنگ	بر ایرانیان شد جهان تار و تنگ
بماندند بی شاه و بی تخت و گاه	همه پیش و پس کس ندانست راه
ز خون سیاوش نه خواب و نه خورد	همه با دم سرد و با روی زرد
ز روی هوا ابر بگسست و نم	بیامد همی بر زمین بیش و کم
به ایران ز تنگی به جایی رسید	که کس رستنی بر زمین بر ندید

(ایران شاه بن ابی الخیر، ۱۳۷۰: ۱۷)

که به خوبی نشان دهنده بی سر و سامانی شدید در ایران است. در روایت کردی آمده است: «دوباره ایران را تاریکی فراگرفت و سرگردانی قتل و غارت پدیدار شد. به مدت سه سال ایران پادشاهی نداشت و هر روز ایران رستاخیز جنگ و غوغا بود. هر روز یک مکان را غارت می کردند و اسیر می گرفتند و مالشان را به زور می بردند» (الماس خان کندوله‌ای، ۱۳۹۶: ۲۰۰).

دقت در تاریخ ایران به خوبی نشان می دهد که پس از درگذشت هر شاهی، مدعیان سلطنت از گوشه و کنار علم مخالفت برمی داشتند. آنان برای ولیعهدی که پس از شاه می خواسته بر تخت شاهی جلوس کنند اسباب مزاحمت ایجاد می کردند. پس از درگیری های بسیار و کشت و کشتار، آنکه قدرت بیشتری داشته، دیگر مدعیان را مجبور به سکوت می کرده و به تاج و تخت می رسیده است. آنگاه مدتی آرامش برقرار می شده تا پس از درگذشت وی، مجدداً آتش اختلافات افروخته شود. شعله های این اختلافات پس از درگذشت شاهانی که در دوره زمامداری خود اقتدار کمتری داشته و نشانه های ضعف و انحطاط بیشتر نمایان می شده، بیشتر زبانه می کشیده است (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۱).

طبری می نویسد که کی کاوس پس از رسیدن به شاهی «گروهی از بزرگان اطراف قلمرو خویش را بکشت و کشور و رعیت را از دست اندازی دشمنان اطراف مصون داشت» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۲: ۴۲۱). ابن اثیر نیز خبر از درگیری های نظامی کی کاوس در ابتدای حکومتش می دهد (ابن اثیر، ۱۳۷۴، ج ۱: ۲۷۹). ممکن است که این درگیری ها، درگیری با مخالفان داخلی و مدعیان سلطنت بوده باشد.

در دوره کی کاوس، ندانم کاری و ضعف شخصیت شاه، حوادث زیانباری را برای کشور رقم می زند که آخرین و مهمترین آن کشته شدن سیاوش بوده است. غلیان احساسات ایرانیان در سوگ سیاوش اگر بی سابقه نبوده بسیار کم سابقه بوده است. این احتمال وجود دارد که در تندباد ایجاد شده پس از سیاوش، شاه، که به زعم بزرگان کشور مقصر اصلی و داخلی حادثه بوده، یا از سلطنت خلع و زندانی شده، یا کشته شده یا اینکه تحت فشارهای شدید روحی ناشی از حوادث و بی اعتنایی امرا و پهلوانان دق کرده و مرده باشد. چون تخت شاهی خالی بوده یا شاهی بسیار ضعیف بر آن نشسته بوده است، به احتمال زیاد مدعیان تاج و تخت برای

رسیدن به قدرت وارد میدان مبارزه شده‌اند. بدین ترتیب حرج و مرج و ناامنی در کشور رواج فراوان داشته و گرفتاری آحاد جامعه بسیار چشمگیر بوده است. تجارب الامم وضعیت ایران را در دوره مورد بحث چنین توصیف می‌کند: «چنین بود که سرانجام کار پادشاهی او به تباهی کشید و شاهان پیرامون‌اش بسیار شدند، چنان که گاه خود بر آنان می‌تاخت و گاه بر وی تاخت می‌آوردند که باری پیروزی بود و باری دیگر نه» (مسکویه، ۱۳۸۹، ج ۱: ۶۹). مؤلف ناشناس *مجملة التوارىخ و القصاص* پس از اینکه به شرح برخی از حوادث پس از کشته شدن سیاوش می‌پردازد، روایت می‌کند که: «ازین پس فره پادشاهی از کاوس گشته شد و شکوه برخاست و برادر نوخواسته بود او را کی‌بهمن نام و پسری کی‌شکن، طرفی از پادشاهی ایشان داشتند، تا آخر کی‌شکن بدست ترکان گرفتار شد و بعد مدتی بکشتندش» (۱۳۸۹: ۴۶). بعید نیست که برادر و پسر کی کاوس که بنا به نوشته *مجملة التوارىخ* به فرمان او بر گوشه‌ای از ایران حکومت می‌کرده‌اند، از جمله مدعیانی بوده‌اند که برای تصاحب تاج و تخت شاهی، علم مخالفت برداشته و مدتی در گوشه‌ای از ایران برای خود برویایی داشته‌اند.

۶. وقوع تغییرات در داستان با تأکید بر نقش نهضت شعوبیه

روایت‌های حماسه ملی علاوه بر اینکه از نظر آیینی دارای ارزش و اهمیت هستند، کارکرد آموزشی نیز داشته‌اند. این داستان‌ها برای دوره‌ای بس طولانی به طور شفاهی و از سینه‌ای به سینه دیگر انتقال می‌یافته و سپس به صورت کتبی درآمدند. با وجود اینکه چندبار مورد ویرایش و تجدید نظر قرار گرفته‌اند، این روایت‌های شفاهی در کنار روایت‌های مکتوب به حیات خود ادامه می‌داده‌اند. دلایل متعددی وجود دارد که در دوره پیش از اسلام و در دوره اسلامی این روایت‌ها دستخوش تغییرات شده باشند. گویا تغییر در اعتقادات رسمی و فضای سیاسی و فرهنگی حاکم بر جامعه باعث شده باشد که کسانی که به لحاظ موقعیت مذهبی، سیاسی و یا فرهنگی خود را پاسداران میراث فرهنگی بدانند، با توجه به شرایط به وجود آمده، در روایت‌ها دست برده باشند و بدین ترتیب روایت‌های جدیدی به وجود آورده باشند.

در دوره اشکانیان و ساسانیان تغییرات متعددی لحاظ شده است تا به گونه‌ای مشروعیت و محبوبیت آنان در جامعه افزایش یابد. با ورود اسلام به ایران تغییرات عمده‌ای در فضای فرهنگی و سیاسی رخ می‌دهد. نظام سیاسی ایران ساسانی برچیده می‌شود و فرهنگ جدیدی در کشور شروع به رشد می‌کند. شکست نظامی دولت ساسانی و برخوردهای تحقیرآمیز و ظالمانه حاکمان جدید باعث شد که پس از گذشت حدود یک سده، نهضتی فرهنگی در پاسخ به آن به وجود آید و آهسته آهسته گسترش یابد. نهضتی که به «شعوبیه» معروف شد. اکثریت بنیان‌گذاران این نهضت ایرانی بودند. گروهی از آنان برای اینکه با تازه واردان مغرور، مبارزه کنند، اقدام به انتشار افتخارات خود کردند. در این میان ترجمه آثاری از زبان پهلوی به عربی آغاز شد. اهداف ترجمه، آشنایی عرب‌ها با گذشته ایران و همچنین آشنایی بیشتر ایرانیان با گذشته خود و تلاش برای جلوگیری از نابودی منابع فرهنگی ایرانی بود. نهضت شعوبیه از سده دوم هجری آغاز شد و در سده‌های چهارم و پنجم به اوج گسترش خود رسید و از سده ششم به بعد با توجه به اینکه نهضت به بسیاری از اهداف خود نایل شده بود، در سایر نحل‌های فکری و فرهنگی ادغام شد و به حیات خود ادامه داد (همایی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۷۸-۷۷).

شعوبیه داستان‌های حماسه ملی را به زبان رسمی آن دوره ترجمه کردند. اقدامی که اگر صورت نمی‌پذیرفت احتمالاً بسیاری از روایت‌ها از بین می‌رفت. همین ترجمه‌ها بعد از مدتی وارد کتب تألیفی از جمله وارد کتاب‌های تاریخی شد. شعوبیه در اینکه به گذشته ایران می‌توان افتخار کرد، اصرار بسیار داشتند. یافتن نکات قوت و برجسته کردن آن و افتخار به آن احتمالاً شعوبیه را مجبور کرد تا در مواقعی نیز اقدام به جعل و تحریف کنند. در برخی از کتب تاریخی ذکر شده که ایرانیان «کی خسرو» را پیامبر می‌شمردند (ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۱۳۹؛ مجمل‌التواریخ و القصص، ۱۳۸۹: ۲۹؛ مستوفی، ۱۳۸۱: ۹۰). کی خسرو کسی است که هر دو نیای مادری (افراسیاب تورانی) و پدری (کی کاوس) او در گذشته شدن پدرش که «آزاده‌ای» بزرگوار است، نقش آفرین بودند. او افراسیاب، یکی از پدر بزرگ‌هایش، را در جنگ‌های کین خواهی می‌کشد و کی کاوس، پدر بزرگ دیگرش، را خودش یا شاید طرفدارانش از شاهی خلع و زندانی می‌کنند یا احتمالاً می‌کشند و برای مستحکم کردن پایه‌های حکومتش با مدعیانی که از خاندانش برخاسته بودند، می‌جنگد. محتمل است که گروهی از شعوبیه با انجام تغییراتی توانسته باشند بخشی از خشونت‌ها را حذف کرده و برخی از رخداد‌های این دوره را با ابهام بیان کرده یا با سکوت از کنار آن گذشته باشند. احتمال رخداد این‌گونه تغییرات در دوران بسیار ملتهب فعالیت شعوبیه بسیار زیاد است.

نوشته/خبر/الطوال دینوری که از جمله منابع بسیار قدیمی است، نشان دهنده روایت پیش از انجام تغییرات است. در این کتاب نوشته شده که «مردم فارس هنگامی که کی کاوس ستمگری و سرکشی و جسارت نسبت به خدا را آشکار ساخت او را ناستوده دانستند و درباره خلع او از پادشاهی رایزنی کردند ... و کی کاوس را خلع کردند و آن پسر را کی خسرو نامیدند و بر تخت نشاندند و فرمان بردارش شدند و او دستور داد پدر بزرگش را زندانی کردند و تا هنگام مرگ در زندان بود» (دینوری، ۱۳۹۵: ۳۸). مؤید این ادعا، این نوشته بندهش است: «در شاهی کاوس، در همان هزاره، دیوان ستیزه‌گر شدند و او شمر به کشتن آمد و اندیشه کاوس را گمراه کردند تا به کارزار آسمان شد و سرنگون فرو افتاد، فره از او گرفته شد» (فرنغ دادگی، ۱۳۹۰: ۱۴۰-۱۳۹). ثعالبی و طبری بسیاری از موارد ناخوشایند را روایت نکرده‌اند یا رخدادها را به اختصار نوشته‌اند. در همین زمان سراینده بهمن‌نامه نیز حوادث مربوط به دوره مورد نظر را بسیار به اختصار و دوپهلوی روایت می‌کند. در سده ششم و هفتم یعنی زمانی که از تب و تاب شعوبی‌گری کاسته شده، مجمل‌التواریخ و همايون‌نامه نوشته شده است. مؤلفین این کتاب‌ها با بررسی برخی روایت‌های باقیمانده که شاید شماری از آنها شفاهی بوده، نکات جدیدی نقل کرده‌اند. جالب اینجاست که در شاهنامه و غرر‌السیر ثعالبی که داستان را مفصل‌تر از بقیه نقل کرده‌اند نیز رگه‌هایی از ناهمخوانی به چشم می‌خورد که مؤید وقوع تغییر و تحریف در داستان است. واضح است که روایت‌های شفاهی و کتبی هر کدام تکامل جداگانه‌ای داشته‌اند. گرچه نمی‌توان منکر تأثیر فعالیت‌های شعوبیه در این روایت‌ها شد، اما باید به خاطر داشت که این روایت‌ها از دوره ساسانیان با روایت‌های مکتوب رسمی تفاوت‌هایی داشته‌اند. توده مردم خود را در قیدوبند باید و نبایدهای قرائت‌های رسمی دینی و درباری نمی‌کرده‌اند. با وجود این نمی‌توان منکر تأثیر شاهنامه فردوسی در روایت‌های شفاهی شد. علی‌القاعده

انتظار می‌رود که این تأثیر به دلیل یکسان بودن زبان و حوزه جغرافیایی و فرهنگی، در روایت‌هایی که به زبان فارسی معیار است بیشتر از روایت کردی باشد. در روایت کردی از سرانجام کی کاوس به صراحت سخن رفته و در بردارنده نکاتی است که در سایر منابع وجود ندارد.

پیش از این نیز نشان داده شد که انتقال قدرت از گشتاسب به بهمن غیرمسالمت‌آمیز بوده است (سعادت، ۱۳۹۹ب: ۶۳-۷۶). در پژوهش حاضر نیز نشان داده شد که انتقال شاهی از کی کاوس به کی خسرو نیز مسالمت‌آمیز نبوده است. این درحالی است که در اکثر قریب به اتفاق منابع، یا چگونگی انتقال مسکوت گذاشته شده یا اینکه مسالمت‌آمیز گزارش شده است. با توجه به موقعیت گشتاسب (اهنود گات، هات ۲۸، بند ۷؛ اشتود گات، هات ۴۶، بند ۱۴؛ وهوخشترگات، هات ۵۱، بند ۱۶ و زامیادیشت، کرده ۱۳ به نقل از یشت‌ها، ۱۳۷۷، ج ۲: ۳۴۸؛ آبان یشت، کرده ۲۵، بند ۱۰۸ به نقل از یشت‌ها، ۱۳۷۷، ج ۱: ۲۸۵؛ گوش یشت، کرده ۷، بند ۳۳-۲۹ به نقل از یشت‌ها، ۱۳۷۷، ج ۱: ۳۸۷-۳۹۱) و اسفندیار (فروردین یشت، کرده ۲۴، بند ۱۰۳ به نقل از یشت‌ها، ۱۳۷۷، ج ۲: ۸۷) در گسترش آیین زرتشت، به احتمال زیاد، تغییر یاد شده پیش از اسلام انجام شده است ولی تغییر یا تغییرات داده شده در انتقال شاهی از کی کاوس به کی خسرو، با توجه به اشاره به گسست فره شاهی از کی کاوس در منابع پهلوی، حاصل فعالیت شعوبیان در دوره اسلامی باشد.

نتیجه

بررسی تطبیقی روایت‌های مختلف از هنگام رسیدن خبر کشته شدن سیاوش تا واپسین روزهای پادشاهی کی کاوس و به قدرت رسیدن کی خسرو، الگویی را آشکار می‌سازد که با تصویر آرمانی انتقال مسالمت‌آمیز قدرت در تضاد است. شواهد موجود در متون معتبر، از جمله شاهنامه، حاکی از یک بحران عمیق سیاسی است. این شواهد را می‌توان در چند محور اصلی دسته‌بندی کرد، از جمله:

۱. سقوط اقتدار کی کاوس: رفتارهای غیرمعمول و بی‌سابقه‌ای که در حوادث پس از کشته شدن سیاوش رخ می‌دهد، نشانی از فروپاشی کامل اقتدار شاه است. توهین آشکار رستم به شخص شاه و کشتن همسرش (سودابه) در حضور درباریان، بدون هیچ واکنش یا مجازاتی از سوی شاه، درباریان و پهلوانان، تنها در شرایطی قابل تصور است که پایه‌های اقتدار شاهی به طور کامل سست شده باشد. سکوت کی کاوس در برابر این اهانت‌ها نه از روی حکمت که از سر درماندگی و هراس قابل تفسیر است.

۲. تعیین جانشین تحمیلی برای کی کاوس و انفعال وی در این فرآیند: روند به تخت نشاندن کی خسرو، کاملاً در اختیار خاندان زال و رستم قرار داشته است. آنان بودند که درباره جانشین تصمیم گرفتند و بر سر آن به اختلاف با توس پرداختند. این امر نشان می‌دهد که مرکز تصمیم‌گیری از شخص کی کاوس به اردوگاه پهلوانان منتقل شده است. حتی در روایتی، زال به طور موقت بر تخت شاهی می‌نشیند که این عمل، به معنای خلع موقت پادشاه است.

۳. ابهام عمده در گزارش سرنوشت کی کاوس: تناقض‌های موجود در منابع درباره سرانجام کی کاوس، از کناره‌گیری داوطلبانه تا مرگ طبیعی یا خلع و زندانی شدن، گواهی بر یک واقعه ناخوشایند است. روایت کهن دینوری که صراحتاً از خلع و زندانی شدن کی کاوس تا پایان عمر سخن می‌گوید، شاید به واقعیت نزدیک‌تر باشد.

۴. تأثیر بازخوانی شعوبیه: جریان فکری شعوبیه که هدفش احیای فرهنگ و عظمت گذشته ایران در برابر حاکمان عرب بوده، در تلطیف و پاکسازی روایت‌های خشونت‌بار در داستان‌های حماسی نقش مهمی داشته است. برای تبدیل کی خسرو به پادشاهی آرمانی و معرفی وی به عنوان یک حکمران مقتدر و موفق در راستای معرفی الگوی حکمرانی برتر ایرانی باعث شد تا طرفداران شعوبیه چاره‌ای نداشته باشند جز اینکه به قدرت رسیدن کی خسرو را مسالمت‌آمیز گزارش دهند. بنابراین، بسیاری از زوایای این انتقال قدرت به عمد دستخوش تغییر یا حذف شده است.

در نهایت، انتقال قدرت از کی کاوس به کی خسرو را نمی‌توان یک جانشینی معمول دانست، بلکه باید آن را انتقالی غیرمسالمت‌آمیز که در پی یک تراژدی ملی که به دلیل بی‌کفایتی آشکار پادشاه حاکم رخ داده است، تفسیر کرد. این واقعه، نمونه‌ای بارز از الگوی تکرارشونده چرخه قدرت در تاریخ ایران است: ضعف حاکم، بحران مشروعیت، دخالت اطرافیان قدرتمند، برکناری یا نابودی حاکم، درگیری مدعیان قدرت با یکدیگر، به تاج و تخت رسیدن یکی از مدعیان که یکی پس از دیگری رخ می‌دادند. این واقعیت خشن مشمول تلطیف و پاک‌سازی روایت‌های خشونت‌بار شده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسنده، این پژوهش فاقد هر گونه تعارض منافع است.

منابع و مأخذ

- آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۱). *طومار نقالی شاهنامه*. تهران: به‌نگار.
- ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۷۴). *تاریخ کامل*. ترجمه محمدحسین روحانی. چاپ دوم. تهران: اساطیر.
- ابن بلخی، ابوزید احمد بن سهل بلخی. (۱۳۷۴). *فارسنامه*. تصحیح لسترنج و نیکلسن. توضیحات منصور رستگار فسایی. شیراز: بنیاد فارس شناسی.
- افشاری، مهران؛ مدائینی، مهدی. (۱۳۷۷). *هفت لشکر*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- الماس خان کندوله‌ای. (۱۳۹۶). *سوگ سیاوش*. تصحیح و ترجمه سیدفضل‌اله ده‌کای و سیدآرمان ده‌کای. تهران: فرهنگستان هنر.
- امامی، فاطمه. (۱۳۹۶). «ساختار منسجم آغاز حکومت در شاهنامه فردوسی». *ادب حماسی*. سال ۱۳. شماره ۲. صص: ۱۱۵-۱۳۸.
- انصاری لاری، محمدابراهیم. (۱۳۹۹). «تأملی بر ساختار قدرت در شاهنامه فردوسی، علیه اقتدارگرایی». *نامه سیاست*. شماره ۱۴. صص: ۲۳۸-۲۲۸.
- ایرانشاه بن ابی‌الخیر. (۱۳۷۰). *بهمن‌نامه*. تصحیح رحیم عقیفی. تهران: علمی و فرهنگی.
- بلعمی، ابوعلی محمد. (۱۳۵۳). *تاریخ بلعمی*. تصحیح محمدتقی بهار. به کوشش محمد پروین گنابادی. تهران: زوار.
- بناکتی، فخرالدین ابوسلیمان داود. (۱۳۴۸). *تاریخ بناکتی*. تصحیح جعفر شعار، تهران: انجمن آثار ملی.
- بیضاوی، قاضی ناصرالدین. (۱۳۸۱). *نظام التواریخ*. تصحیح میرهاشم محدث. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- ثعالی مرغنی، حسین بن محمد. (۱۳۷۲). *شاهنامه کهن*، پارسی تاریخ غررالسیر. ترجمه سیدمحمد روحانی. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- خیرآبادی، اسماعیل؛ سپهری، سپیده؛ هاشمی، ماندانا. (۱۴۰۰). «نقش وراثت در تعیین جانشینان پادشاهان در شاهنامه». *ادب حماسی*. سال ۱۷. شماره ۲. صص: ۱۴۶-۱۲۵.
- دانشور، سیمین. (۱۳۹۷). *سووشون*. چاپ بیست و سوم. تهران: خوارزمی.
- دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود. (۱۳۹۵). *اخبار الطوال*. ترجمه محمود مهدوی دامغانی. چاپ دهم. تهران: نی.
- رحیمی، مصطفی. (۱۳۷۱). *سیاوش بر آتش*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رستگار، نصرت‌الله. (۱۳۸۴). «مشروعیت از دیدگاه فردوسی (کسب قدرت شاهان ایران باستان به روایت شاهنامه)». *آینه میراث*. سال ۳. شماره ۲. صص: ۴۰-۹.
- زجاجی. (۱۳۸۳). *همایون‌نامه*، نیمه دوم تاریخ منظوم حکیم زجاجی. تصحیح علی پیرنیا. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- سعادت، مصطفی. (۱۳۹۸). «شیوه‌های انتقال قدرت در اوسنه‌های عامیانه ایرانی». *مطالعات ایرانی*. سال ۱۸. شماره ۳۵. صص: ۱۷۵-۱۴۹.
- سعادت، مصطفی. (۱۳۹۹ الف). «زمان زیست زرتشت». *پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی*. سال ۲. شماره ۲. صص: ۱۰۳-۹۱.
- سعادت، مصطفی. (۱۳۹۹ ب). «ابهام در چگونگی انتقال قدرت از گشتاسب به بهمن». *فند پارسی*. سال ۲. شماره ۶. صص: ۷۶-۶۳.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۷۵). *تاریخ الرسل والملوک (تاریخ طبری)*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. چاپ پنجم. تهران: اساطیر.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۸). *شاهنامه*. تصحیح جلال خالقی مطلق. چاپ چهارم. تهران: سخن.
- فرنیغ دادگی. (۱۳۹۰). *بندهش*. تصحیح و ترجمه مهرداد بهار. چاپ چهارم. تهران: توس.
- قزوینی، یحیی بن عبداللطیف. (۱۳۸۶). *لب التواریخ*. تصحیح میرهاشم محدث. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- *مجمّل التواریخ و القصص*. (۱۳۸۹). تصحیح محمدتقی بهار. تهران: اساطیر.
- مستوفی، حمدالله. (۱۳۸۱). *تاریخ گزیده*. تصحیح عبدالحسین نوائی. چاپ چهارم. تهران: امیرکبیر.
- مسعودی، علی بن‌الحسین. (۱۳۸۲). *مروج الذهب*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. چاپ هفتم. تهران: علمی و فرهنگی.
- مسکویه، احمد بن محمد. (۱۳۸۹). *تجارب الامم*. ترجمه ابوالقاسم امامی. چاپ دوم. تهران: سروش.
- میرخواند، محمد. (۱۳۷۵). *روضه الصفا*. تصحیح عباس زریاب. چاپ دوم. تهران: علمی.
- نایگلی، محمدشریف. (۱۳۹۷). *طومار جامع نقالی شاهنامه*. تصحیح فرزاد قائمی. چاپ دوم. مشهد: به نشر.
- نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر. (۱۳۶۳). *تاریخ بخارا*. ترجمه ابونصر احمد بن محمد قباوی. تلخیص محمد بن زفر بن عمر. تصحیح محمدتقی مدرس رضوی. چاپ دوم. تهران: توس.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۳). *شعوبیه*. اصفهان: کتابفروشی صدر.

- پورداد، ابراهیم. (۱۳۷۷). *یشت‌ها*. تهران: اساطیر.
- کاتوزیان، همایون. (۱۳۹۲). *ایرانیان (دوران باستان تا دوره‌ی معاصر)*. ترجمه حسین شهیدی. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- کریستن سن، آرتور. (۱۳۹۳). *کیانیان*. ترجمه ذبیح‌الله صفا. چاپ پنجم. تهران: نگاه ترجمه و نشر کتاب.
- *گات‌ها یا سرودهای آسمانی زرتشت*. (۱۳۶۰). ترجمه موید فیروز آذرگشسب. [بی‌نا]: [بی‌جا].
- گردیزی، عبدالحی بن ضحاک. (۱۳۸۴). *زین‌الآخبار*. تصحیح رحیم رضازاده‌ملک. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- یاحقی، محمدجعفر؛ ماهوان، فاطمه. (۱۳۹۸). *رستم‌نامه نقالان*. تهران: سخن.

References

- Almas Khan Kandulehei. (2017). *Sug-e Siavash* (S. F. Dakehei & S. A. Dakehei, Eds. & Trans.). Tehran: Academy of Art. [In Persian]
- Ansari Lari, M. E. (2020). "A Reflection on the Power Structure in Ferdowsi's Shahnameh: Against Authoritarianism". *Nameh-ye Siasat*, 14, 228-238. [In Persian]
- Bal'ami, A. M. (1974). *Tarikh-e Bal'ami* (M. T. Bahar, Ed., & M. Parvin Gonabadi, Compiler). Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Banakati, F. A. D. (1969). *Tarikh-e Banakati* (J. Shaar, Ed.). Tehran: Society of National Heritage. [In Persian]
- Bayzavi, Q. N. (2002). *Nezam al-Tavarikh* (M. H. Mohaddeth, Ed.). Tehran: Afshar Endowment Foundation. [In Persian]
- Christensen, A. (2014). *Kianian* (Z. Safa, Trans., 5th ed.). Tehran: Bank-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. [In Persian]
- Daneshvar, S. (2018). *Suvashun*. (23rd ed.). Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Dinvari, A. H. A. D. (2016). *Akhbar al-Taval* (M. Mahdavi Damghani, Trans., 10th ed.). Tehran: Ney. [In Persian]
- Emami, F. (2017). "The Coherent Structure of the Beginning of the Kingdom in Ferdowsi's Shahnameh". *Adab-e Epico*, 13(2), 115-138. [In Persian]
- Faranbaghdadegi. (2011). *Bundahishn* (M. Bahar, Ed. & Trans.). (4th ed.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2019). *Shahnameh* (J. Khaleghi-Motlagh, Ed., 4th ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Gardizi, A. H. D. (2005). *Zayn al-Akhbar* (R. Rezazadeh Malek, Ed.). Tehran: Society of National Heritage and Cultural Icons. [In Persian]
- Gatha ha ya Sarudha-ye Asemāni-e Zartosht* [The Gathas or Heavenly Hymns of Zoroaster]. (1981). (M. F. Azargoshasp, Trans.). n.p.: n.p. [In Persian]
- Hamdollah Mostowfi. (2002). *Tarikh-e Gozideh* (A. H. Navai, Ed., 4th ed.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Homaei, J. D. (1984). *Shu'ubiyyeh*. Isfahan: Ketabforushi-ye Sadr. [In Persian]
- Ibn al-Athir, I. D. (1995). *Tarikh-e Kamel* (M. H. Rohani, Trans., 2nd ed.). Tehran: Asatir. [In Persian]
- Ibn Balkhi, A. A. S. B. (1995). *Farsnameh* (G. L. Strange & R. A. Nicholson, Eds., & M. Rastegar Fasai, Annotator). Shiraz: Fars Foundation. [In Persian]
- Iranshah ibn Abi al-Kheir. (1991). *Bahmannameh* (R. Afifi, Ed.). Tehran: 'Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Katouzian, H. (2013). *Iranian: A History (from Ancient to Contemporary Times)* (H. Shahidi, Trans.). (2nd ed.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Kheirabadi, I., Sepehri, S., & Hashemi, M. (2021). "The Role of Heredity in Determining the Successors of Kings in Shahnameh". *Adab-e Epico*, 17(2), 125-146. [In Persian]
- Mas'udi, A. H. (2003). *Moruj al-Zahab* (A. Payandeh, Trans., 7th ed.). Tehran: 'Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Meskuyeh, A. M. (2010). *Tajarob al-Omam* (A. Emami, Trans., 2nd ed.). Tehran: Soroush. [In Persian]
- MirKhand, M. (1996). *Rawzat al-Safa* (A. Zaryab, Ed., 2nd ed.). Tehran: 'Elmi. [In Persian]
- Mojmal al-Tavarikh wa al-Ghesas*. (2010). (M. T. Bahar, Ed.). Tehran: Asatir. [In Persian]
- Narashakhi, A. M. J. (1984). *Tarikh-e Bukhara* (A. A. M. Qobavi, Trans., & M. Z. O. Modarres Razavi, Ed., 2nd ed.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Naygoli, M. S. (2018). *Tumar-e Jame'-e Naqqali-e Shahnameh* (F. Ghaemi, Ed., 2nd ed.). Mashhad: Be Nashr. [In Persian]
- Pourdavoud, E. (1998). *Yasht-ha*. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Qazvini, Y. A. (2007). *Lobb al-Tavarikh* (M. H. Mohaddeth, Ed.). Tehran: Society of National Heritage and Cultural Icons. [In Persian]
- Rahimi, M. (1992). *Siavash bar Atash*. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. [In Persian]
- Rastegar, N. (2005). "Legitimacy from Ferdowsi's Viewpoint (The Acquisition of Power by Ancient Iranian Kings According to the Shahnameh)". *Ayeneh-ye Miras*, 3(2), 9-40. [In Persian]
- Saadat, M. (2019). "Methods of Power Transfer in Iranian Folktales". *Iranian Studies*, 18(35), 149-175. [In Persian]

- Saadat, M. (2020a). "The Time of Zoroaster's Life". *Journal of Ancient Cultures and Languages*, 2(2), 91-103. [In Persian]
- Saadat, M. (2020b). "Ambiguity in the Transfer of Power from Goshtasp to Bahman". *Qand-e Parsi*, 2(6), 63-76. [In Persian]
- Sa'alebi M. H. M. (1993). *Shahnameh-ye Qadim, Parsi Tarikh-e Ghorar al-Siyar* (S. M. Rohani, Trans.). Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. (1993). *The Collection of Works of Abu Abdul Rahman Sulami* (1st ed., Vol. 1). Tehran: University Publishing Center. [In Arabic]
- Tabari, M. J. (1996). *Tarikh al-Rosul wa al-Moluk (Tarikh-e Tabari)* (A. Payandeh, Trans., 5th ed.). Tehran: Asatir. [In Persian]
- Yahaqqi, M. J., & Mahvan, F. (2019). *Rostamnameh-ye Naqqalan*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Afshari, M., & Madayini, M. (1998). *Haft Lashkar*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Zajjaji. (2004). *Homayunnameh: The Second Half of the Poetic History by Hakim Zajjaji* (A. Pirmia, Ed.). Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [In Persian]